

Metafizika svakodnevice

Jasminka Domaš: *Žena sufi – Sufi Woman*, na engl. prev. Iskra Pavlović, Zagreb, Židovska vjerska zajednica Bet Izrael – Biakova, 2014, 180 str.

Sibila Petlevski
petlevski@yahoo.com

U pjesmi pod naslovom *Pokaži mi* Jasminka Domaš kao autorica, bolje rečeno prenositeljica Glasa, želi vidjeti onu koja je mogla biti, a koja ovdje nije, i načas dobiva priliku zamijeniti mjesto na povijesnoj i mitskoj lenti vremena. Obasjana bljeskovitom radošću vizije, ta »žena vidljiva na putu k nevidljivom« supostoji u palači Edena s arhetipskom *Starom Mudrom Ženom*, Serah bat Ašer, koju je – još kao djevojčicu – djed Jakov blagoslovio vječnim životom jer mu je oživjela duh dobrom viješću. Ona, koja otjelovljuje židovsko živo sjećanje i dah naraštaja koji se prenosi od usta do usta, razdragano se smije zajedno s proročicom i ratnicom Deborom, jedinom ženom-sutkinjom biblijskih vremena, ali i s Bitijom, egipatskom princezom i Mojsijevom pomajkom.

Na hebrejskom bi ime Bitija doslovno značilo »kći Boga«. Kao jednu od »najboljih« slavi je i islamska tradicija, nazvavši je Asija. Spona između etimologije riječi i sudbine legendarnih junakinja i junaka – svetotekstovna neposrednost veze između jezika i priče – otvara mogućnost dvojnog tumačenja Asijine iznimnosti: ako joj se ime piše s elifom i sinom, kao što se uobičajilo na arapskome pisati ime te faraonove žene, tada je ona koja je sačuvala Mojsija od smrti, bila unaprijed sazdana kao stamena osoba, nepokolebljiva u svojim etičkim odabirima, »čvrsta kao stup«. S druge strane, kad bi se isto ime pisalo s hebrejskim slovom ajin i sameh, tada bi u korijenu nosilo značenje riječi »prekršiteljica«. I u jednom i u drugom slučaju etimologija otvara pitanje uloge snažnoga ženstva u metafizičkim »čitanjima« svetotekstovnih zapleta – bilo da je riječ o Bitijinom pridruživanju egzodusu, kao što kaže verzija iz Midraša, ili da se, kao u Kuranu, referira na Asijino mučeništvo; na probijanje njenih ruku i nogu čavlima, razapinjanje i čekanje smrti pod nemilosrdnim pustinjским suncem.

Jedna od poznatijih parabola utemeljenih na anegdotama iz života mistika govori kako je Rabija, već u osmome stoljeću slavna žena sufija, viđena kako trči ulicama Basre s bakljom u jednoj i s vjedrom vode u drugoj ruci. Kad su je začuđeni sugrađani pitali što to čini, odgovorila je da želi ugasiti vatru Pakla i spaliti sve nagrade Neba jer joj nije namjera služiti Bogu zato što ga se boji i

zato što očekuje da će biti plaćena za svoj trud, nego iz čiste ljubavi. Ljubav ne može biti potaknuta strahom; ona može doći jedino kao odgovor na ljepotu u srcu – uvjereni je Rabija. U drugoj anegdoti ista ta žena sufiya bira prelijep, sunčan dan kako bi sjedila u dvorištu zatvorenih očiju jer ona ne treba gledati; za nju su sve pojavnosti zrcaljenje unutrašnje ljepote i velikodušnosti, pri čemu vanjsko blještavilo ne predstavlja više od puke refleksije.

Trinaestostoljetni perzijski pjesnik, jurist i sufijski mistik, Jalal ad-Din Muhammad Rumi, opisuje prizor u kojem se neki zaljubljeni čovjek obraća svojoj odsutnoj Ljubavi i pritom nabroja pet stvari koje želi izreći u počast njenoj ljepoti. Dakako, ta ljepota je dvoznačna: u omotu ženstva skriva se božanski sadržaj, a odnos ljubljenog bića i onoga koji to biće ljubi iskazuje se kao temeljna veza između Ja i Ti. Prizor što ga opisuje pjesnik Rumi, prizor je s ceste koji započinje u samoći, solilokvijem ucviljenog ljubavnika. U kasnijem tijeku pjesme govor Ljubavnika dobiva publiku u okupljenoj gomili. Pet stvari koje on želi iskazati u počast božanske ljepote kao izvora svoje ljubavi, zorno pokazuje s pet prstiju. Prvo – kaže Ljubavnik i pritom pokazuje prvi prst – u trenucima odvojenosti od objekta ljubavi, odnosno u vremenu odvojenosti od izvora koji je ljubav u njemu potaknuo, »ovaj svijet« za njega nije postojao, kao ni »bilo koji drugi svijet«. Drugo – kaže on – kad nešto traži, što god tražio, pronalazi samo svoju Ljubav. Treće, tužni se Ljubavnik autoironično pita zašto je uopće naučio brojiti do tri. Četvrto, on izgovara naizgled banalnu, ali zapravo metaforički nabijenu tvrdnju: »Moje polje kukuruza gori.« To polje je dakako polje muške žudnje, simbolizirano klipovima kukuruza kao simbolima muškosti, ali putem slike polja koje gori Ljubavnik izražava i svijest o tome da je zanemario svakodnevnne poslove da bi se posvetio meditaciji kojoj je glavni cilj »ljubavni« dijalog s Apsolutom. Peta stvar koju želi reći Ljubavnik iz Rumijeve pjesme odnosi se na znamenitu ženu sufiju, već spomenutu Rabiju. On usmjeruje peti prst prema njoj i premda se posljednja stvar koju je želio reći u počast ljepoti njegove Ljubljene, naizgled neprilično, posvećuje drugoj osobi, Ljubavnik iz Rumijeve pjesme postavlja filozofsko pitanje »Ima li razlike?« To je retoričko pitanje jer se u kontekstu pjesme, ali i u kontekstu sufijske mistike, podrazumijeva da u Sveprisutnom i Bezmjernome Njemu (odnosno u božanskome subjektu) ne postoji mogućnost odvajanja sfera pojavnosti: sve je jedno i sve je Isto. Tek se – Božjom voljom – stavlja u pokret motor proizvodnje razlika, motiviran odlukom stvaratelja svijeta da bude znan, voljen i željen. Ljubavnik ima pravo: iz perspektive izvornog božanskog jedinstva razlike nema, ali Bog (koji se na način srodan kabalističkome tumačenju »sažeo u svijet«) dopustio je da iz njega emanira »drugost« u najrazličitijim pojavnim oblicima. Spominjanjem razlike Rumi otvara jedno od najvažnijih pitanja koja spajaju sufijsku i hasidsku tradiciju, a to je pitanje kako objasniti svjetotvorni sustav u kojem ne postoji geometrija podijeljena na »gore« i »dolje«, nego živi proces formacije, kreacije i separacije potaknut motorom odvajanja. Tako proizveden svijet prividnih razlika pomiruje se u spoznaji Boga kao u osjećaju žudnje za jedinstvom.

Erotičko i mističko, svakodnevno i metafizičko spojilo se u istome tekstu. Mogli bismo se zapitati o čemu taj tekst govori? O zemnoj, pa čak i prizemnoj ljubavi, omeđenoj granicama prostora i vremena našega svijeta čula? O ljubavi čovjeka prema Bogu ili Boga prema čovjeku; možda čak o zamjeni uloga u odnosu Ljubavnika i Ljubljenog? Skrenemo li na trenutak iz sufijske u hasidsku misao, naučit ćemo da Bog – na kojega je kategorija sudbine inače neprimjenjiva – samom odlukom da se projicira u naš svijet i u njemu umnoži – »dobiva svoju sudbinu u svijetu«. On stvara habitat svoje božanske prisutnosti kao svoju Šehinu: žensku »božansku prisutnost«. U tome, ali dakako ne samo u tome kontekstu, moguće je razumijevanje i naizgled jednostavnoga pitanja što ga postavlja Jasminka Domaš:

*Reci mi Sveprisutni,
tko se od koga više umorio?
Ja od zemlje ili nebo od mene
na zemlji?*

I baš kad se činilo da je Rumi zaokružio temu svoje pjesme, ponovno se uspostavila veza između lirsko-filozofskog pjesničkog punjenja i narativnog okvira uspostavljenog sufijskom (a na srodan način i hasidskom) tradicijom prepričavanja anegdota iz života sufija (ili hasidskih Cadika) i zajednice u kojoj oni djeluju kao posrednici između Boga i ljudi.

»Je li i plač govor?« – pita Rumi opisujući kako osjećaji Ljubavnika prelaze na one koji su se okupili oko njega i koji ga slušaju. Dok govori, svi oko njega počinju plakati zajedno s njim, smijati se kao ljudi, uzdisati u »zajednici ljubavnika i ljubljenog koja se širi«. Zaključit će sufija:

»To je prava vjera.«

Tumačenje ovih Rumijevih stihova nije daleko od opisa hasidskoga Cadika kakvoga nam daje Martin Buber. Cadik (Tzaddik) »ne zna kako moliti« – kaže Buber. On pleše, fućka u počast Bogu, raduje se, i Bog se raduje zajedno s njim. On je »običan čovjek« i zato, reći će Buber, nema ezoterijskog hasidizma, nema zatvaranja u misterij. Sve je otvoreno; sve se ponavlja i dahom žive riječi prenosi iz naraštaja u naraštaj. Sve se prepričava jednostavno i konkretno, tako da svaki vjernik može razumjeti. Buber će to nazvati »osobnim« misticizmom čiji je konačni cilj eliminacija osobe i sjedinjavanje s božanskim Bićem. Mistik ne ulazi u svoje mističko iskustvo (za koje je suđeno da bude temelj njegova učenja) – objašnjava dalje Buber – iz nekog neutralnog prostora, nego iz »živog prostora konkretne vjere u kojoj se osjeća kod kuće i kojem se vraća ponovno i ponovno«. Čak i kad se čini da je hasidski Cadik prekinuo s dogmama svoje vjere, on ostaje vezan njezinom vitalnošću. Zato Buber kaže da je »misticizam povijesni fenomen«. To posebno dolazi do izražaja kad životni stil i učenje mistika počinje davati primjer zajednici potičući dubinske promjene u ljudskoj duši i pomake u vjerovanju naroda, i tako prerasta u društveni pokret. Rasprava o misticizmu kao povijesnome fenomenu koji izaziva političke promjene, ipak je u drugome planu prema hasidizmu kao »obnovljenom zajedništvu sa stvarnošću« gdje se vjera hrani zbiljom, a ne iluzijom.

Rumi opisuje utjecaj sufija na okupljeno mnoštvo kao organsku vezu, kao zajedništvo u kojem se uspostavlja prava istina vjere, kao događaj u kojem »tajna ljubavi« proviruje glavom ispod plašta kojim je pokrivena i više: »Tu sam!« Na srodan način legendarni rabin Baal Shem Tov djeluje na okupljene: predaja kaže da je svaki njegov slušatelj imao osjećaj da je pripovjedačev govor bio upućen njemu osobno. Ali tekst, baš kao i legenda koja je tekst usmene predaje, znači uvijek više onome tko zna kako je čitati. Hasidskog Cadika i ženu-pravednicu Tzadeikas, baš kao i sufiju i ženu sufiju, oponašatelji i nastavljači opisuju jezikom čuda. Ipak, to su samo primjeri individualnih života ljudi koji su bili na poseban način povezani s Bogom, pa stoga njihovi paradigmatički životi tek u okviru zajednice mogu postići snagu, djelotvornost i svrhu. Oni su otjelovljenje svetoga teksta u ljudskoj prirodi. Njihova svetost prije svega je posvećenost – uvježbavanje strpljivosti i potpune usredotočenosti na svaku radnju – od one koju zovemo »uzvišenom« do one koju zovemo »običnom«, a koja se ostvaruje u svakodnevicu kroz životnu rutinu, uključujući i nehotične radnje.

Posvećeno »Kako?« pritom postaje važnije od pretencioznoga »Što?«. Takvo je i obilježje poetske geste Jasminke Domaš. Dirljiva je jednostavnost i neposrednost kojom autorica kao prenositeljica Glasa na sebe preuzima ulogu duhovnog katalizatora. Ta sudbinski joj dodijeljena uloga (određena »zapisom svih zapisa«) zasigurno dobiva dodatnu snagu kroz vezu sa živom riječju židovske predaje, ali stihovi koje ona piše – kao u spomenutoj Rumijevoj pjesmi – neprekidno šire organsko zajedništvo ljudi koji traže duhovnu utjehu, ljepotu i radost u trenutku empatijskog sjedinjenja s Apsolutom. To je sveti »trenutak« zarastanja šavova podjele koji transcendiraju dogmom opisane i propisane granice vjeroispovijesti; naposljetku, to je i konačni »trenutak u kojem se sve u jedno ulije«.

Jasminka Domaš ispisuje krajolike duhovnosti: pejzaže u kojima »krv iz duše kaplje i krajolik grimizno boji«, gdje žena-ratnica u »tišini bitke« navlači »oklop od dana teških« pod tmastim oblacima koji »tamne krajolik« snagom tisućljetne egzistencijalne muke. U prostorima njenoga sjećanja pokret misli priziva »sumrak ljubičaste boje«. Njena je »duša rođena iz beskrajnog prostranstva neba i golemih ploha zeleno-modrog mora« i nakon kušnji pojedinačnog otjelovljenja vraća se u »plavo« prvih dana (nekeg novog) Postanka:

*Na rubu Tvog oceana sve je zaboravljeno,
u beskonačnosti svijesti koja plavi plavim
bojama sveobuhvatne ljubavi.*

Hrvatski modernistički pjesnik Tin Ujević preobliku unutrašnjeg materijala koja se događa unutar stvaralačkoga subjekta opisao je kao proces dozrijevanja pod utjecajem »unutrašnje svjetlosti«. Ujević se u jednom eseju zapitao:

»Što bi bila savjest van povijesti, ako je shvatimo u najsubjektivnijem umjetničkom smislu?«

Odmah je ponudio i odgovor:

»Bila bi to umjetnost uronuća čovjekova oka u unutrašnje vidike i pejzaže, bila bi to blaga muka čovjeka, pjesnika i umjetnika uslijed dilatacije individuuma koji se već izolirao od ljudi i događaja, bilo bi to preplavljenje svijeta u jednom vodopadu ili bujici duha, bila bi svijest sama pretopljena u savjest, a savjest kao jedino mjerodavno presvlačenje svijesti u umjetnikovu životu.«

Ujević objašnjava pjesničku aktivnost kao umjetnost uronuća u unutrašnje krajolike. Konačni efekt poezije – po Ujevićevu mišljenju – »dočaravanje je vedrine i harmonije«, samim time i ostvarivanje »etičke misije ljepote«. Ujevićev vitalizam neposredno je vezan uz pojam »pounutrašnjenja«. Umjetničko stvaranje je »proces u toku« kojim se oponaša »elasticitet, gipkost stvaranja u prirodi«.

Takvo unutrašnje usmjerenje oka, koje svoju najveću posvećenost postiže u samoći duboke meditacije, kod Jasminke Domaš uspostavlja gradacijski odnos između tri pojma: gledati, vidjeti i uvidjeti. U tome smislu je vječni, nedohvatni cilj njene poezije vratiti Božju Šehinu iz najdaljega egzila, a to je egzil ljudske duše, u prostor u kojem se događa radost ponovnog ulijevanja svega u Bezmjerno Jedno. Etička dimenzija poezije, kao »savjest izvan povijesti« o kojoj je na svoj modernistički način snatrio Ujević, i u poetskome svijetu Jasminke Domaš ovisi o unutrašnjem oku koje ocrtava obrise krajolika duše. U tim predjelima koji slave Ljepotu poetski subjekt, koji je htio biti »samo promatračem«, voljom Božjom postaje »sudionikom«, svjedokom ponavljanja povijesti svijeta u ljudskoj povijesti. U proročkome viđenju kraja našega univerzuma, za koji se čini da će zauvijek utihniti, zastrašujuće beživotan, »poput bijelih planina od ljudskih kostiju«, razoreni poligon bivše ljudskosti ipak preplavljaju valovi svjetlosti:

*I u zori probuđenja rađat će se novi ljudi koji će svijetom
hodati isijavajući mir. Unutarnje bit će im vanjsko, a vanjsko, unutarnje.
I duša će im biti spokojna jer sve se već u
tamnoj noći svijeta otkrilo.
Eterom će lebdjeti prozračna bića iscjeljujući.
I oni koji su u sebi sačuvali sjećanja na znanja minulih
tisućljeća prepoznat će u njima lica davno prosvijetljenih.*

Metafizika svakodnevice kakvu ispisuje Jasminka Domaš nastavlja se na tragu žive riječi hasidske tradicije; u njoj se »prepoznaju lica davno prosvijetljenih«, ali upravo u onim stihovima gdje naizgled ne postoji nijedan novi duhovni element – sve drevno i sve bitno ponovno se dovodi na okup kako bi se od elemenata naslijeđa, uz pomoć poetskoga »jezika čuda«, stvorila harmonija nove cjeline. Baš kao i u hasidskoj i sufijskoj tradiciji, poanta nije toliko u intelektualnome tumačenju, nego u načinu življenja koje poučava posvećenike i prijenosnike Glasa poput Jasminke Domaš da što god činili, moraju raditi snagom duše i uma, živjeti u svijetu i za svijet.